

Розвиток комплексних досліджень природи України

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця
e-mail: opchyzh@gmail.com

Анотація. Розглянуто й обґрунтовано основні етапи й періоди розвитку комплексних природничих досліджень в Україні; виділено етапи: початкового пізнання природи (40-35 тис. років тому – IV ст. до н.е.), описовий (V ст. до н.е. – середина XVIII ст.), наукових пошуків (XIX – початок XXI ст.). Кожний із етапів розділено на 2-3 періоди. Зазначено, що процес розвитку комплексних природничих досліджень розвивався нерівномірно, але ніколи не зупинявся. Сучасна зацікавленість географів історичними проблемами розвитку комплексних досліджень природи України – це не лише становлення одного з розділів географічної науки, але й відродження суттєвої частини історії географії України.

Ключові слова: географія, ландшафтознавство, комплексні дослідження, етапи, періоди, розвиток, Україна.

Мета – виокремити та обґрунтувати етапи й періоди розвитку комплексних природничих досліджень в Україні для їх використання в подальших наукових пошуках, освіті, можливо й повсякденному житті.

Аналіз попередніх досліджень

У другій половині XX ст., особливо наприкінці 80-х – початку 90-х років, зацікавленість географів та ландшафтознавців в історії розвитку комплексних природничих досліджень значно зростає. Оригінальні праці львівських [20,21] та чернівецьких [5] географів, окремі розділи в монографіях [8, 9, 10, 14] і статті [3, 6] – безпосереднє підтвердження зауваженому. Однак, на початку XXI ст. ця зацікавленість дещо знизилась і лише завдяки аналітичним дослідженням Міхелі С. В. [12,13], пізнання процесу розвитку комплексних природничих досліджень підтримується на належному рівні.

Результати дослідження

Україна – регіон найдавнішого в Центральній та Східній Європі заселення, активного й різнобічного господарського освоєння природних умов і ресурсів. Постійно зростаючі запити практики тут з давніх часів сприяли пізнанню природи, створенню оригінальних її описів, чим стимулювали розвиток комплексних природничих досліджень. Нажаль, історія їх розвитку не знайшла належного відображення в працях географів-природничиків. Підтвердження зауваженому – узагальнююча фундаментальна серія монографій «Природа Української РСР» (1985-1987 рр.), де лише у двох із семи томів – «Ґрунти» і «Ландшафти» є короткі історичні довідки розвитку відповідних досліджень в Україні. Й на початку XXI ст., у цьому аспекті, географів-природничиків, суттєво випередили географи-суспільники та галузеві фахівці, особливо кліматологи, гідрологи, ґрунтознавці, геологи та ботаніки.

Пізнання реального процесу розвитку природничих досліджень в Україні не самоціль, а потреба часу й унікальна можливість відродити занедбану історичну частину географії України. Однак, у наявних зараз вишуканнях з історії розвитку комплексних природничих, як і загально-географічних досліджень, явно прослідковується тенденція до ототожнення етапів і періодів їх розвитку з історичними етапами й періодами розвитку суспільства [6], загалом та окремих регіонів, військових (світові війни) подій тощо. Безперечно, що зазначене вище впливало на формування окремих періодів, а не етапів розвитку географії, зокрема й природничих досліджень, однак в загальному, природнича географія пройшла свій шлях, який не завжди співпадає з історією розвитку суспільства в Україні. Це підтверджують й виокремлені етапи та періоди розвитку комплексних природничих досліджень в Україні.

Етап початкового пізнання природи (40-35 тис. років тому – IV ст. до н.е.). Безпосередньо письмових даних, які б його фіксували немає, але посередньо етап підтверджується багатим археологічним матеріалом [1].

Початок етапу (ранній період) співпадає з розвитком верхньо-палеолітичної (40-38 тис. років тому) культури в Україні. Наприкінці етапу, у післяльодовиковий час (пізній період) природні умови України стають сприятливішими для життя та діяльності людини. Заселяються нові території, розвивається рибальство, а найголовніше – виникає тваринництво та землеробство [1]. Все це сприяло активному

та різнобічному пізнанню природи України. Воно йшло на побутовому рівні, але мало цілеспрямований характер та свої особливості:

- всебічно пізнавали лише ті природні компоненти та явища, які мали практичне значення. Стародавні (палеоліт, мезоліт, частково неоліт) люди Середнього Придністер'я та Волині розрізняли і використовували до семи різновидностей кременю, а наприкінці етапу досконало вивчили властивості болотних руд;
- регіональний характер пізнання природи. Порівняно з Лівобережною, природа Правобережної України (Середнє Придністер'я, Волинь) була відома стародавнім людям краще. Це можна пояснити її інтенсивнішим господарським освоєнням. Тут зосереджені основні родовища кременю та болотних руд, зародилась трипільська неолітична мотижноземлеробська культура (5-4 тис. років тому), тощо;
- передача знань від батька до сина з покоління до покоління та їх розповсюдження проходили в усній формі та практичних навичках. Створювався перший, своєрідний (усний) інформаційний банк «практичних» знань про природу окремих регіонів України;
- наприкінці етапу появляються перші графічні зображення природи у вигляді наскальних малюнків у печерах, на окремих каменях та кістках тварин.

Описовий етап (V ст. до н.е. – середина XVIII ст.). Історичні особливості розвитку, характер господарського освоєння природних ресурсів, оригінальні та чисельні описи України, зокрема її природи, дають можливість виділити в межах цього етапу три своєрідних періоди. Вони різні за проміжками часу, кількістю фактичного матеріалу, джерелами, але реально відображають особливості розвитку природничих досліджень в Україні.

Античний період (V ст. до н.е. - середина I тис. н.е.). Основа для його виділення – грецькі та римські античні джерела. Для періоду характерно:

- створення перших письмових описів природи півдня України. Про давньоукраїнські землі в своїх працях згадували майже всі найзначніші давньогрецькі автори [8]. Та мабуть, по-справжньому еліни відкрили для себе Скіфію після Геродотової «Гісторіс аподейкіс» («Опис історії») в 9 томах. Завдяки докладному опису природи та людності Північного Причорномор'я, Геродота можна вважати засновником описової географії України;
- опис земель, природно-етнічних меж та явищ (Страбон, Гіпократ, Клавдій Птолемей) на засадах їх чіткої фіксації, зокрема і засобами географічних координат. Протягом майже тисячолітньої давньогрецької культури зберігалась думка про сталість «просторового образу України» з цілком певними кордонами. Окремі з описів ілюструвались картографічними зображеннями;
- комплексний характер описів природи, населення та господарства. Класичними є приклади комплексних описів Геродотом річок, здебільшого Правобережної України: Тирасу (Дністра), Гіпанісу (Південного Бугу), Борисфену (Дніпра);
- порівняно детальний опис Чорного та Азовського морів (Полібій, Арістотель), степу та частково лісостепу (Геродот, Скимн Хюський, Страбон, Птолемей); відсутність даних про північні райони України.

Античні описи природи України мають суттєві недоліки: вони зроблені «заїжджими» людьми, які констатували лише ті факти чи явища, які бачили під час однієї подорожі без їх змін у часі. Описи укладені чужою мовою, інколи з розповіді інших людей, а тому значна частина їх схарактеризована слабо, окремі явища вигадані або подані у нереальному вигляді.

Літописний період (кінець I тис. н.е. – XIII ст.). Історичні передумови зародження, а потім становлення та розвитку Київської Русі сприяли активному господарському освоєнню території України (особливо лісостепової частини), її опису та поширенню інформації за межами України. Географічні відомості періоду черпаємо з хронік, подорожних нотаток арабських та візантійських авторів [6]. Здебільшого це фрагменти описів природи окремих регіонів східних слов'ян – Придністер'я, Причорномор'я та природних об'єктів – порогів на Дніпрі, окремих річок, побережжя морів тощо.

Якісно новою формою опису природи України були літописи, тридцять сім томів нараховує їх повне зібрання [15]. Детально літописи вивчили філологи та історики, географи використовують лише окремі цитати. Аналіз їх географічної інформації ще попереду, однак уже зараз зрозуміло, що вона має суттєві переваги перед античною:

- літописи писали місцеві автори, які добре знали природу свого краю та описували її рідною мовою;
- окремі літописи склались упродовж десятків років, а то і століть. Літописці мали змогу спостерігати природу у її змінах і, не знаючи того, вперше застосували історико-географічний метод;
- літописи – єдині письмові джерела, що дають достовірні хронологічно зафіксовані відомості про природу України у цьому періоді, зокрема про несприятливі явища: кліматичні, гідрологічні, біотичні, а також сонячні затемнення, землетруси тощо;
- у літописах вперше є спроби аналізу конкретних природних явищ та окремих об'єктів. Так, річки у літописі «Слово о полку Ігоревім» не просто названі, але і зроблена спроба дати характеристику їх

стану: «Не така річка Стугна, погану течію має». Згадані в «Слові...» звірі та птахи характерні для лісостепу України, лісостепу – багатого лісами, різнотравними степами та річками.

Однак, більшість літописців не надавали суттєвого значення описам природи. Неприятливі явища вони трактували на рівні розуміння свого часу: як ознаку добра або зла, як покарання за гріхи тощо. Були й об'єктивні помилки. Зокрема, в засушливі роки частіше відмічали дощі (справляли більше враження), ніж у вологі. Окремі факти в літописах, безперечно, реальні та правдиві, однак загальні висновки необхідно робити з відповідною долею ймовірності.

Середньовічний період (XIV-XVIII століття). Вивчення та опис природи України у XIV-XVIII століттях тісно пов'язаний з внутрішніми та зовнішніми чинниками історичного розвитку. Після татаро-монгольського нашествия, південна, степова, частина України була зайнята кочівниками, часто зазнавала спустошувальних набігів кримських татар і в літописах та історичних документах зафіксована як «дикі поля». Північна, лісова частина, завдяки наявності непрохідних боліт та густих лісів – заселена та в господарському відношенні була освоєна лише частково (береги долин річок, опілля). Лісостеп, особливо Правобережної України, активно заселяється, розпочинається інтенсивне освоєння його природних ресурсів і на початку XVIII ст. лісостеп являє собою відносно добре розвинутий сільськогосподарській регіон. Крім цього, зародження та розвиток капіталістичних відносин у Західній Європі вимагали нових територій для господарського освоєння та ринків збуту. Багата природними ресурсами і слабо заселена Україна зацікавила західних європейців. Відомо понад 50 західноєвропейських авторів оригінальних творів, у яких описана природа України, або є окремі відомості про неї. Серед них переважають французи, італійці, німці та поляки. Найдостовірніші дані з у працях М. Миховіти (1518 р.), М. Граціані (1564 р.), А. Гвагніна (1578 р.), трохи пізніше Р. Сиротки (1613 р.), Г. Боплана (1650 р.) та інших.

Найдавніші друковані спогади про лісостеп Правобережної України відносяться до 1443 року – «Хроніка Г. Шеделя», де є згадки по природу та населення Поділля. Систематичні дані стосовно господарства та природних умов лісостепу почали друкувати в «Оглядах українських земель» з XVI ст. Зразком опису Правобережної України цього періоду, його вінцем, є книга французького інженера-фортифікатора Гійома Левассера де Боплана «Опис України...» (1650р.). Неодноразове перевидання «Опису України ...» (12 видань у Франції) та інших праць західноєвропейських авторів свідчать, що у XVI-XVII ст. Україна була відома, її природа достатньо вивчена та описана.

З середини XVIII ст. розпочинається активне господарське освоєння півдня України; складаються карти губерній в зв'язку з генеральним межуванням Росії. Закономірно, що наприкінці цього періоду разом з описами природи зароджуються елементи наукових пошуків та досліджень, виразником яких були академічні експедиції 1768-1774 рр. та розвідки окремих вчених.

Оригінальність та наукова цінність письмових, картографічних та інших джерел описового етапу не лише в їх самобутності та історизмі, але також у тім, що вони написані та опубліковані, крім українських, представниками майже всіх європейських країн, частково Близького Сходу та Середньої Азії. Україну та її природу знав навколишній світ. Мабуть, цим можна пояснити неспівпадання ходу історичного розвитку України з рівнем її описів в різних періодах: не писемну скіфську Україну описали античні автори, а роздрібнену середньовічну – західноєвропейські.

Етап наукових пошуків (XIX – початок XX ст..) . Розвиток комплексних досліджень природи у XIX та початку XX ст. тісно взаємопов'язаний з господарськими і культурними запитами України та прилеглих до неї держав, особливо Польщі (Правобережна Україна), та Росії (Лівобережна Україна). Суспільством усвідомлюється необхідність у наукових географічних знаннях. Певні корективи у розвиток комплексних досліджень природи внесли дві світові війни. Вони розділили етап наукових пошуків на окремі періоди.

Зародження наукових основ комплексного вивчення природи (друга половина XIX – початок XX ст.). Всередині XIX ст. у Східну Європу проникають та інтенсивно розвиваються капіталістичні форми господарювання. Розвивається промисловість, будують залізниці, розпочинається активне сільськогосподарське освоєння південних, лісогосподарське та меліоративне – північних районів України. Це призвело до необхідності вивчення та широкого використання різноманітних природних ресурсів. Залежно від їх господарського освоєння та потреб формуються основні (геолого-геоморфологічні, гідро-кліматичні, ґрунтознавчі та геоботанічні) напрями географічних досліджень, відбувається диференціація географії на окремі галузі. Цей об'єктивний процес (диференціацію) можна також розглядати, як своєрідний пошук шляхів детального вивчення окремих компонентів природи. Розвиток покомпонентних досліджень та галузевих наук призвели до тимчасового занепаду географії як єдиної науки і появилися сумніви щодо її необхідності. Разом з тим, розпочалися пошуки шляхів до відновлення єдиної географії, та розвитку комплексних географічних досліджень. У Київському, Харківському та Новоросійському (м. Одеса) університетах почали організовувати кафедри географії та етнографії. Західні райони України у цей час входили до складу Польщі. Уже у 1882 році при Львівському університеті створено інститут географії, який очолив відомий географ і геоботанік Антоній Реман (1840-1917 рр.).

З організацією єдиних кафедр географії та етнографії, інституту географії, географічних, краєзнавчих та природоохоронних товариств були створені умови для підготовки кадрів географів,

розробки методів комплексних досліджень, проведення експедицій, а найголовніше, поступового закріплюється погляд на фізичну географію як на науку комплексну.

Розвитку комплексних досліджень природи у межах України сприяли земські експедиції, проведені у 1882-1916 рр. під керівництвом В.В. Докучаєва – «геолога та ґрунтознавця за своїми службовими обов'язками, ландшафтознавця – за поглядами на природу» [11]. У працях В.В. Докучаєва та його учнів (Л.С. Берга, А.М. Краснова, Г.М. Висоцького, Г.І. Танфільєва, А.І. Набоких, Г.Ф.Морозова та інших) «уявлення про природу вперше відображали всебічний зв'язок тіл та явищ земної поверхні – клімату, рельєфу, флори, фауни, підстилаючих порід та ґрунтів – на рівні усвідомлювання основ вчення про ландшафти» [14]. У вишукуваннях В.В. Докучаєва [4] та О.О. Ізмаїльського [7] не лише констатовано факти впливу господарської діяльності людей на природу, антропогенної трансформації степових ландшафтів, але й обґрунтовано практичні рекомендації щодо боротьби з небажаними процесами, закладені основи антропогенної географії. Подальший розвиток ландшафтознавства та фізико-географічного районування проходив на основі практичних досліджень природи України для цілей сільського господарства [10].

По суті комплексні дослідження природи в західних регіонах України вели в цей час польські і чеські вчені В. Шафер, М. Рациборський, Б. Волощак, В. Павловський, А. Златник та інші [9]. Особливу групу праць кінця ХІХ – початку ХХ ст. складають багатотомні географічні словники. Комплексний підхід у вивченні природи західних лісостепових районів України на початку ХХ ст. починає переважати в дослідженнях С.Л. Рудницького [20], північних поліських – П.А. Тутковського [18], південних степових – Г.І. Танфільєва [17].

Характерною ознакою розвитку комплексних досліджень природи території України, кінця ХІХ – початку ХХ ст., є тісне поєднання експериментальних досліджень для господарських потреб і теоретичних розробок основ ландшафтознавства та фізико-географічного районування [19].

Період розвитку фізико-географічного районування (20-ті – початок 50-х років ХХ ст.). В 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. покомпонентні науки в Україні зазнали справжнього ренесансу. У цей час активно працюють науково-дослідні кафедри в системі Академії наук, відкривають галузеві кафедри у ВНЗ, засновують науково-дослідні інститути та обсерваторії. Широкий розмах галузевих досліджень знайшов своє відображення в узагальнюючих працях з геології, геоморфології, четвертинних відкладів, ґрунтів, клімату, вод, ресурсів рослинного і тваринного світу. Детальні регіональні дослідження проводять краєзнавчі товариства та кабінети з вивчення природи [2]. На західноукраїнських землях діяло наукове товариство ім. Т. Шевченка.

Організуючими центрами комплексних досліджень природи у 20-х-30-х рр. ХХ ст. роках стають Інститут географії та картографії (1926-1937 рр.), який з 1927 року очолив академік С.Л. Рудницький, та кафедри географії університетів.

На початку періоду, особливо в 20-х роках, в комплексних дослідженнях, зокрема фізико-географічному районуванні, переважав геолого-геоморфологічний чинник. Яскравий приклад цьому – праці П.А. Тутковського і Б.Л. Лічкова, де вперше запропоновані схеми природничого районування України. Згодом, поряд з геолого-геоморфологічним, успішно використовували й інші підходи у фізико-географічному районуванні. Як приклад, регіональні праці Г.І. Танфільєва [17], де вперше вдало проведено фізико-географічне районування Одеської та Херсонської губерній на ландшафтно-типологічній основі. Особливості теплового і водного режимів, з урахуванням ґрунтового покриву, взяли за основу виділення 14 природно-історичних районів В.П. Попов та В.Л. Симеренко для обґрунтування розміщення плодових культур в Україні [16] тощо.

Західні регіони України в цей період (до 1939 р.) входили до складу Польщі. Комплексні дослідження природи тут не проводились. Разом з тим, праці Ю.Полянського, С. Ленцевича, Е. Рюлле та інших дослідників мали по суті глибокий комплексний зміст [9].

Ландшафтознавчий період (середина 50-х років ХХ ст. – початок ХХІ століття). Становленню фізичної географії як самостійної науки сприяли польові ландшафтознавчі дослідження, які майже одночасно, на початку 50-х років, розпочалися в університетах Росії (Московському, Ленінградському, Воронежському) та Україні (Львівському, пізніше Київському) та ін. Позитивний вплив на розвиток таких досліджень мали публікації Л.С. Берга, А.О. Григор'єва, С.В. Колесника, М.А. Солнцева, Ф.М. Мількова, А.Г. Ісаченка, К.І. Геренчука з теоретичних і методичних проблем ландшафтознавства. Поступово фізична географія виходить з «тіні» галузевих наук. Вона не лише використовує досягнення галузевих наук, але й починає впливати на них. Однак, у 50-роках ХХ ст. ландшафтознавчі дослідження були ще пошуковими і виконували допоміжні функції в ході проведення вишукувань з фізико-географічного районування.

У 60-х роках ХХ ст. завдяки зусиллям К.І. Геренчука, О.М. Маринича, П.Г. Шищенка, Г.П. Міллера обґрунтовуються основні теоретичні положення розвитку фізичної географії, розроблено методикау і здійснено ландшафтознавчі дослідження окремих регіонів України, видано ландшафтознавчі збірники і монографії. Важливою якісною особливістю цього часу є злиття ландшафтознавчих досліджень з фізико-географічним районуванням. Найбільш повне відображення воно знайшло у фундаментальній праці «Фізико-географічне районування Української РСР» [19]. У ній підсумовані майже всі набуті знання про закономірності та особливості природи України, відображена її диференціація – зональна,

яка складається з поясу та зони, і азональна, що включає в себе країну, провінцію, область і район. Основним методом вивчення фізико-географічних районів прийнято аналіз ландшафтно-типологічної структури території. Злиття ландшафтознавчих досліджень з фізико-географічним районуванням означало визнання ландшафтознавства як науки, що вивчає ландшафтні комплекси різних категорій і будь-якого таксономічного рангу.

Робота над монографією «Фізико-географічне районування Української РСР» показала, що в Україні виріс і оформився висококваліфікований колектив фізико-географів та ландшафтознавців. Одночасно стало зрозуміло, що займатися паралельно з однаковою глибиною фізичною географією і геоморфологією, за деяким виключенням, – неможливо; комплексні дослідження природи України необхідно проводити на більш високому – ландшафтному рівні.

Результати розгорнутих у 50-70-х роках ХХ ст. широкомасштабних ландшафтознавчих досліджень, уже наприкінці 70-х початку 80-х років відображають трьохтомна «Географічна енциклопедія України» (1989-1993 рр.), семитомна серія «Природа Української ССР» (1985-1987 рр.), карта ландшафтів України М 1:750 000 та окремих її регіонів і областей М 1:200 000, низка цікавих монографій та оригінальних статей. Інтенсивний розвиток ландшафтознавства призвів до його диференціації з виокремленням геохімії й геофізики ландшафтів, меліоративного ландшафтознавства, екології ландшафтів та антропогенного ландшафтознавства. Не всі вони витримали випробовування часом. Зараз науковці найбільше уваги приділяють антропогенним ландшафтам та екології ландшафтів [12], що зумовлено запитами практики та широким використанням у процесі досліджень підходів, принципів і методів конструктивної географії та конструктивного ландшафтознавства. Цікаві вишукування з історії природничих досліджень в Україні є у публікаціях П.Г. Шишенка, В.М. Пащенко, М.Д. Гродзинського, О.Ю. Дмитрука, О.І. Шаблія, П.І. Штойка, І.П. Ковальчука, А.В. Мельника, В.М. Петліна, К.А. Позаченюк, Ю.Г. Тютюнника, однак найкраще вони представлені в оригінальних працях С.В. Міхелі [12, 13].

Висновок

Історія розвитку комплексних природничих досліджень в Україні тривала і складна. Її не можна правдиво показати лише в коротких історичних справках у навчальних посібниках, підручниках та монографіях. Комплексні природничі дослідження України, їх розвиток упродовж відповідних етапів і періодів уже давно заслуговують на фундаментальне монографічне видання. Можливо одному автору це буде складно зробити. Потрібен колектив одностудійців, і тоді можна буде детально розглянути історію розвитку комплексних природничих досліджень як в Україні загалом, так і її окремих регіонів.

Література

1. Археологія Української РСР. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 1 – 451 с.; 1971. – Т.2 – 502 с.; 1875. – Т.3 – 504 с.
2. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 470 с.
3. Денисюк Г. І. Основні етапи розвитку географії в Україні / Г. І. Денисюк // Географія з основами економіки в школі. – Київ. 1998 - № 1. – С. 3-12 ; №3. – С. 9-14.
4. Докучаєв В. В. Наши степи прежде и теперь / В. В. Докучаев. М.: Сельхозгиз, 1953. – 151 с.
5. Жупанський Я.І. Історія розвитку географії в Україні / Я. І. Жупанський. – Львів: Світ, 1997. – 264 с.
6. Жупанський Я. І. Головні етапи розвитку географії в Україні / Я. І. Жупанський // Тези доповідей VII з'їзду Українського географічного товариства – К., 1995. – С. 10-11
7. Ізмаїльський О. О. Як висох наш степ (1892) / О. О. Ізмаїльський. – Харків : Б.в., 1950. – 96 с.
8. Крисаченко В. Образ України в давньогрецькій культурі / В. Крисаченко // Ойкумена. – 1993. С. 63-76
9. Кукурудза С. І. Регіонально-історичні аспекти ландшафтознавчих студій в Україні / С. І. Кукурудза // Проблеми географії України. – Львів, 1994. – С. 23-24
10. Маринич А. М. Основные этапы ландшафтного изучения Украины / А. М. Маринич // Природа Украинской ССР. Ландшафты. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 17-21
11. Мильков Ф. Н. Ландшафтная география и вопросы практики / Ф. Н. Мильков – М. : Мысль, 1966. – 256 с.
12. Міхелі С. В. Дослідження антропогенних змін ландшафтів – домінуючий напрям сучасного антропогенного ландшафтознавства / С. В. Міхелі // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці. ЧНУ, 2012. – Вип. 612-613. Серія: Географія. – С. 123-127
13. Міхелі С. В. Дослідження антропогенних змін ландшафтів в Україні: концептуальні засади, центри розвитку, результати / С. В. Міхелі // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія : Географія. – 2013. – Вип. 25. – С. 12-19.
14. Пащенко В. М. Теоретические проблемы ландшафтоведения / В. М. Пащенко. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 152-164.
15. Полное собрание русских летописей. – Т.1-37. – Москва, 1841-1982.
16. Попов В. Н. Природно-історичні райони України / В. Н. Попов, В. Л. Симиренко. – Мліїв : Б.в., 1929. – 46 с.
17. Танфильев Г. И. Главнейшие физико-географические районы Одесской губернии / Г. И. Танфильев. – Одесса : Изд-во Губземупр, 1924. – 44 с.
18. Тутковский П. А. Зональность ландшафтов и почв Волынской губернии / П. А. Тутковский // Почвоведение, 1910. - №3. – С. 235-253.

19. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В. П. Попова, А. М. Маринича, А. И. Ланько. – К. : КГУ, 1968. – 683 с.
20. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький / О. І. Шаблій – Львів-Мюнхен : ЛДУ, 1993. – 221 с.
21. Штойко П. И. Изменение ландшафтов Западного Подолья в XV-XX веках : Автореферат диссертации канд. геогр. Наук / П. И. Штойко. – Л., 1986. – 16 с.

Аннотация. Г. И. Денисик, Л. И. Стефанков, О. П. Чиж **Развитие комплексных исследований природы Украины.** Рассмотрено и обосновано основные этапы и периоды развития комплексных исследований природы Украины; выделены этапы: начального познания природы (40-35 тыс. лет назад – IV ст. до н.э.), описательный (V ст. до н.э. – середина XVIII ст.), научных изысканий (XIX – начало XXI ст.). Каждый из этапов разделено на 2-3 периода. Отмечено, что процесс развития комплексных исследований природы развивался неравномерно, но никогда не останавливался. Современная заинтересованность географов историческими проблемами развития комплексных исследований природы Украины – это не только формирование одного из разделов географической науки, но и восстановление существенной части истории географии Украины.

Ключевые слова: география, ландшафтоведение, комплексные исследования, этапы, периоды, развитие, Украина.

Abstract. G. I. Denisik, L. I. Stefankov, O. P. Chyzh **Development of an integrated investigations of the nature of Ukraine.** Considered and reasonable milestones and periods of complex natural research in Ukraine marked stages: initial knowledge of nature (40-35 thousand years ago – the fourth century BC.), descriptive (V century BC. – middle of the eighteenth century), scientific research (XIX – beginning of XXI century). Each of the phases are separated by 2-3 times. It is noted that the development of integrated natural research developed unevenly, but never stopped. Modern geographers interested in historical research of complex developmental nature Ukraine – is not only becoming one of the sections of geography, but also a significant revival of the history of geography Ukraine.

Keywords: Geography, Landscape, comprehensive study phases, periods, development, Ukraine.

Поступила в редакцию 28.01.2014 г.